

Tarih Boyunca Yerel ve Modernin Buluşması: Geleneksel Osmanlı – Macar Seramikleri

Tuğba Diri Apaydın^{a, b}, Hatice Kızılaslan^c

Özet

Tüm dünyada yeniliklerin ve teknolojik gelişmelerin ön plana çıktığı 19. yüzyıl, Macar sanatçıların da hızlı bir dönüşüm içine çekmiştir. Bu dönemde kentleşme ve fabrikalaşmanın neticesinde sanatçılar değişen koşullara uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Bu sanatçıların başında ise Balázs Badár ve Kalman Bozsik gelmektedir. Badar ve Bozsik bu dönemde Mezotur ve Kunszentmarton şehirlerinde eserleriyle pek çok sergiye katılarak hem Macaristan'da hem de dünyanın çeşitli ülkelerinde büyük bir başarı elde etmiştir. "Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması'nın 100.Yılı" anısına ise bu iki sanatçının eserleri Macar Kültür Merkezinde, 1 Haziran – 2 Eylül 2023 tarihleri arasında "Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı" başlıklı bir sergiyle Türk izleyiciyle buluşturulmuştur. Makalede, düzenlenen sergi üzerinden Mezotur'da sanat faaliyetlerini gösteren Balázs Badár ve Kunszentmarton şehrinin önemli seramik sanatçısı Kalman Bozsik'in Macar yerel seramik üretimine katkıları anlatılmıştır. Bu iki sanatçının ürettiği seramiklerin Osmanlı seramik sanatı ile ilişkileri ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Makalenin son kısmında ise serginin düzeni ve işlenişinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Macar Seramikleri
Osmanlı Seramikleri
Kalman Bozsik
Balázs Badar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424036

The Meeting of the National and the Modern Throughout History: Traditional Ottoman- Hungarian Ceramics

Abstract

The 19th century, in which innovations and technological developments were experienced all over the world, also affected the Hungarian people and artists. As a result of urbanisation and factoryisation in this period, Hungarian artists had to adapt to changing conditions. Balázs Badár and Kalman Bozsik were the leading artists who emphasised Hungarian local motifs and production. During this period, Badár and Bozsik participated in many exhibitions with their works in the cities of Mezotur and Kunszentmarton and achieved great success both in Hungary and in various countries of the world. In memory of the "100th Anniversary of the Turkey-Hungary Friendship Treaty", the works of these two artists were presented to the Turkish audience with an exhibition titled "National and Modern: Ceramic Art from the South of Hungary" at the Hungarian Cultural Centre between 1 June- 2 September 2023. In the article, the contributions of Balázs Badár and Kalman Bozsik to Hungarian local ceramic production are described. The relations of these ceramics produced by both artists with Ottoman ceramic art are analysed in detail. Finally, the organisation and processing of the exhibition are also discussed.

Keywords

Hungarian Ceramics
Ottoman Ceramics
Kalman Bozsik
Balázs Badar

About Article

Received: 22.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424036

^a İletişim Yazarı: tugba.diri@medeniyet.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 0000-0001-9197-9098.

^c Sanat Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 0009-0007-4741-4509.

Giriş

Macaristan topraklarının doğu ve güney bölgelerini kaplayan Büyük Macar Ovası, tarihi yüzyıllara dayanan halk çömlekçiliğinin gelişiminde itici bir güç olmuştur. Büyük Ova'nın her biri kendine has bir üsluba sahip olan çömlek merkezleri, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren çeşitli etkilerle bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde çömlekçiliğin geçirdiği dönüşüme yön veren olayların başında ise Avusturya-Macaristan Monarşi Antlaşması gelmektedir. Çünkü bu antlaşma sonrasında ekonomik ve kültürel açıdan bölgesel bir güç haline gelen Macaristan'da uygulamalı sanatların bağlı olduğu lonca sistemi kaldırılmış ve Avrupalı tarzda modern üretimi teşvik eden adımlar atılmıştır. Bununla birlikte Avusturya kültüründen uzaklaşan Macar ulusal sanatı, kendi kimliğini ön plana çıkararak uygulamalı sanat eserlerinde "Macar Tarzı" (Hungarian Style) olarak adlandırılan yerel karakterli bir üslup yaratmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru çeşitli temellere dayanan ve Macar tarzını yansıtan seramikler daha çok "halk sanatından" beslenmiş ve bu sanatta "kırsal kültürü" etkili olmuştur (Gerelyes ve Kovács, 1999, s. 10).

Avrupa genelinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan dönüşümlerin yoğun olarak yaşandığı 19. yüzyılda, Macaristan'da da yaşam tarzı hızlı bir şekilde değişmiştir. Bu dönemde Sanayi Devrimini takiben gerçekleşen kentleşme ve fabrikalaşma faaliyetleri toplumun zevklerinde, üretim ve tüketim alışkanlıklarında önemli ölçüde bir değişime zemin hazırlamıştır. Bu durum bütün zanaat dallarında olduğu gibi çömlekçilikte de değişen koşullara uyum sağlamayı zorunlu kılmıştır. Çömlekçilik endüstrisinin temel üretim nesnelere olan günlük kullanım eşyalarının yerini cam, metal, porselen ve plastik gibi materyallerden yapılmış seri üretim kaplar almıştır. Ardı ardına açılan fabrikalarda bu malzemelerden üretilen ürünler, Macaristan genelinde uygulamalı sanatlar endüstrisinde bir kriz döneminin yaşanmasına sebep olmuş ve bu durumdan halk çömlekçiliğide ciddi bir şekilde darbe almıştır. Bunun sonucunda fabrikaların seri üretimleriyle yarışmak zorunda kalan çömlekçiler de sıradan basit görünümlü eserlerin yerine dekoratif unsurları ön plana çıkaran seramikler üreterek yeni yaşam tarzının taleplerine hızlıca cevap vermeye çalışmıştır. (Pusztai, 2015, s. 5). Bazıları zamanın sanatsal eğilimlerini dikkate alarak burjuva ailelerin zevklerine hitap eden, onların ev dekorasyonuna uygun seramikler yapmış ve böylece daha da büyük bir değişime zemin hazırlamıştır. (Pusztai, 2022, s. 164). Avusturya ve Macaristan'da "Folk Secession" adıyla bilinen (Avrupa'da Modern Stil, Art Nouveau, Jugendstil, Modernismo, Stile Floreale; Amerika Birleşik Devletleri'nde Liberty vd.) bu yeni üslubun amacı sanatı, hızla sanayileşen ve kentleşen bir ülkenin gündelik yaşamına sokmaktır (Rona, 1997, s. 141-142). İlhamını doğadan alan bu üslupta yumuşak kıvrımlar, yoğun bitkisel desenler, figüratif motifler, uzatılmış formların oluşturduğu zarif dekoratif tasarımlar ön plandadır. Macaristan'da önce mimari formlarda ve mimariye bağlı bezemede görülen Art Nouveau yerel çömlekçü üretimini de oldukça etkilemiştir.

Macaristan'ın Pecs şehri ve bu şehirde kurulan Zsolnay Fabrikası da çömlekçilik endüstrisinin dönüşümüne yön veren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Osmanlı döneminin bir mirası olarak zengin el sanatlarına sahip olan bu şehirde seramik sanatı her dönemde önemini korumuştur. 1851'de Miklos Zsolnay tarafından Pecs'te kurulan ve oğlu Vilmos Zsolnay döneminde uluslararası başarıya ulaşan fabrika, Macar seramik sanatını dünyaya tanıtmıştır (Gerelyes ve Kovács, 1999, s. 12-14).

Vilmos Zsolnay, Pécs'deki çömlekçilik geleneğini tekrar canlandırmayı hep arzu etmiştir. Özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ince porselen ve emaye gibi mutfak

eşyalarının üretiminin artmasıyla Pécs ve çevresindeki çömlekçilerin hayatta kalmaları oldukça zorlaşmıştır. İflas etmiş pek çok çömlek ustası iş aramak için Zsolnay Fabrikasına gitmiş ancak çoğu ince süs eşyası yapma yöntemlerini bilmediği için başarısız olmuştur. Bu sebepten dolayı Vilmos, Macar halk çömlekçiliğinin Orta ve Uzak Doğu'nun dekoratif motifleriyle yeniden popüler olmasına olanak sağlamıştır (Ruzsás,1954, s.62.)

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında meydana gelen tüm bu gelişmelerin çömlekçilik açısından en dikkat çeken yanı ise genel olarak işlevsel çömleklerin yerine dekoratif seramiklerin üretimde ön plana çıkmış olmasıdır. Macar sanatının iki seramik ustası Balázs Badár ve Kalman Bozsik de bu büyük değişimin en başarılı temsilcileri olmuş ve kendilerine has bir üslup ile tasarladıkları estetik duygusu yüksek eserler piyasada yoğun bir taleple karşılaşmıştır. Badar ve Bozsik eserleriyle pek çok sergiye katılarak hem Macaristan'da hem de dünyanın çeşitli ülkelerinde büyük bir başarı elde etmiştir (Pusztai, 2015, s. 28).

“Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması'nın 100.Yılı” anısına bu iki sanatçının eserleri gezici bir sergiyle 2023 yılında izleyiciyle buluşturulmuştur. Bu bağlamda İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren Macar Kültür Merkezi, 1 Haziran – 2 Eylül 2023 tarihleri arasında “*Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı*” başlıklı bir sergi düzenlemiştir. Makalede, düzenlenen bu sergi üzerinden Macar seramik merkezleri ve sanatçıları anlatılmış ve bu seramiklerin Osmanlı seramik sanatı ile ilişkileri ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Ayrıca son bölümde sergi düzeni ve işleniş üzerinde de durulmuştur.

Çalışma hakkında Macarca yayınlar ağırlıklı olmakla birlikte, nispeten İngilizce kaynaklar da yer almaktadır. Bu makalede kullanılan ana kaynakların bir kısmı, ileride yapılabilecek çalışmalara temel oluşturması açısından biraz olsun detaylandırılmıştır. Belirtilen bu kaynaklar, bu çalışmanın farklı bölümlerinin yazımını destekleyen yayınlar arasından öne çıkan temel kaynakları oluşturmaktadır.

Ibolya Gerelyes ve Orsolya Kovacs'ın 1999 yılında Miklós Zsolnay'ın *Doğu Seramikleri Koleksiyonu* hakkında yazdığı kitap bu konu hakkında yazılmış erken tarihli yayınlardan birisidir (Gerelyes ve Kovacs, 1999). Bu kitap özellikle İznik seramikleri ve Macar seramikleri arasındaki bağlantıları göstermek için kullanılmıştır. Aynı kitabın 2000 yılında Türk İslam Eserleri Müzesinde düzenlenen sergi için çıkartılmış “*Sınırları Aşan Sanat: Zsolnay Koleksiyonu'nda Türk Seramikleri ve Oryantalizm*” adlı Türkçe genişletilmiş baskısı da yine aynı amaçla makalede kullanılmıştır (Gerelyes ve Kovacs, 2000).

Bu konu hakkında diğer önemli kaynak da yine Ibolya Gerelyes tarafından Muqarnas Dergisinde yayınlanmıştır. “*Seeking The East InThe West: The Zsolnay Phenomenon*” başlıklı makale Zsolnay Müzesinde yer alan arşiv belgeleri, mektup ve orijinal çini çizimleri gibi birincil kaynaklardan yararlanmıştır. Bu çalışma yine Osmanlı seramiklerinin Macar Büyük Ovasındaki etkilerini anlatmak için kullanılmıştır (Gerelyes, 2004).

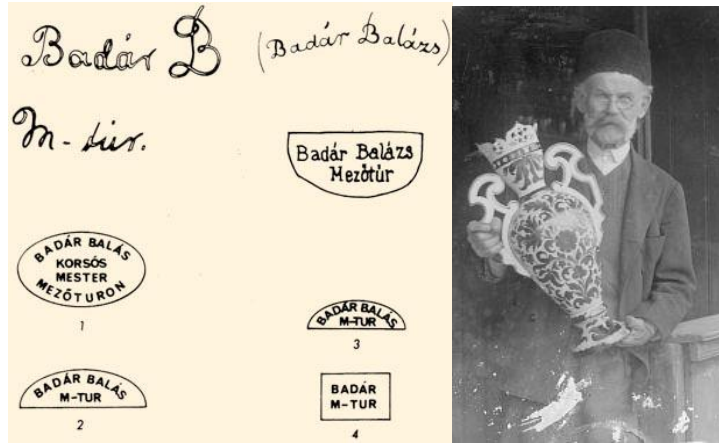
Pusztai Gabriella 2015'te Kálmán Bozsik ve Kunszentmarton şehrindeki çömlekçilik faaliyetlerini (Pusztai, 2015); Pusztai Zsolt ise Mezötúr'daki sanatçı ve onların eserlerini anlatan bir kitap yayınlamıştır (Pusztai, 2022). Bu iki ayrı çalışma bahsi geçen ustaların sanat hayatlarını ve eserlerini incelerken kullanılmıştır. 2023 yılında İstanbul'da “*Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik SanatıSergisi*” için hazırlanan katalog da çalışmada kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu çalışma kitap gibi basılmamış olup daha çok sergi broşürü şeklindedir.

Mezotur Şehri ve Balázs Badar (1855 – 1939)

Budapeşte'ye yaklaşık 150 km. mesafedeki Mezotúr, Büyük Macar Ovası'nda Jász-Nagykun-Szolnok şehrinde yer almaktadır. Orta Çağ'dan itibaren Pazar Kasabası unvanına sahip olan bu bölge el sanatları endüstrisiyle ovanın ekonomik ve kültürel gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Çeşitli alanlardaki geleneksel el sanatları ile ünlü olan Mezotúr, özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Macaristan tarihinin en büyük çömlek merkezlerinden biri haline gelmiş ve burada üretilen eserler hem yerel pazarlarda hem de dünya fuarlarında büyük ilgi görmüştür (Pusztai, 2022, s. 11).

Yazılı kaynaklar Mezotur'daki çömlek üretiminin Orta Çağa kadar uzandığına işaret etmekle beraber bu dönem çömlek ustalarının bir tür lonca sistemine bağlı çalıştıklarını da göstermektedir. Zengin ve kaliteli kil yataklarına sahip olan bölgede erken dönemden 19. yüzyılın başlarına kadar genel olarak sırsız kırmızı ve siyah çömlekler üretilmiştir. Bu çömleklerin en kaliteli ve yaygın formu "korso" olarak adlandırılan, sıvı saklama işlevine sahip sürahiler olmuştur (Pusztai, 2022, s. 13).

19.yüzyılın ortalarından itibaren çömlekçilik şehirde daha da ön plana çıkmaya başlamış ve bu dönemde bölgenin yerel ustaları siyah olarak üretilen seramik kapların yerine sırlı, renkli kaplara ağırlık vermiştir. Eski dönem seramik kaplarda daha çok yeşil, sarı ve kahverengi gibi basit renkler kullanılmış olmakla beraber bu dönemde renkler çeşitlenmiş ve motifler tam anlamıyla çiçek açmıştır. Yüzyılın sonunda seramiklere, elde edildiği madenin adı verilen ve literatüre Dud Sarısı olarak geçen toprak boyanın renginden üretilen sarı renk damgasını vurmuştur (Pusztai, 2022, s. 12).

Şekil 1: Seramik sanatçısı Balázs Badar imzaları ve mühürleri,

<https://www.folkartnouveau.com/gyujtemeny/badar-balazs-es-csalada>

19. yüzyılın sonlarına doğru açılan fabrikalarla şehir, seramik ve çömlek üretimi açısından neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu krizi aşabilmek için çömlek ustaları o zamana kadar genel olarak süsleme açısından zayıf, basit günlük kullanım eşyası olarak ürettikleri çömleklerin yerine oldukça renkli, zengin desen ve formlara sahip seramikler üretmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başına gelindiğinde Mezotur'daki atölyelerin birçoğunda halk çömlekçiliği dönemi sona erme noktasına gelmiştir. Ancak çömlek ustalarının çağa ayak

uyduran yenilikçi üretimleri sayesinde Mezotur seramikleri en parlak dönemini yaşamıştır. Kendisini bir çömlek sanatçısı olarak adlandıran Balázs Badár da bu dönemin simge ismi haline gelmiştir (Pusztai, 2022, s. 17) (Şekil 1).

Balázs Badár'ın eserleri 19. yüzyılın sonu 20.yüzyılın başındaki Macar çömlekçiliğinin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çömlekçiliğe olan yeteneği küçük yaşlarda fark edilen Badár, Mezotur'un ünlü ustalarından biri olan István Szappanos'un atölyesinde çırak olarak çalışmış ve burada yerel aileler için günlük kullanıma uygun siyah çömlekler yaparak kariyerine başlamıştır. Badár, eserlerinin karakteristiğini oluştururken Macar geleneksel çömlek formlardan, Pécs şehrinde bulunan Zsolnay Seramik Fabrikasında üretilen Doğu etkili seramik ve çinilerden, İslam sanatının dekoratif unsurlarından ve Art Nouveau tarzından etkilendiği bilinmektedir (Pusztai, 2022, s. 164). Sanatçının ürettiği eserler daha çok burjuva ve aristokrat ailelerin salonlarını süslemek için yapılan örneklerdir. Bunların arasında en dikkat çeken eserler oldukça büyük boyutlu taç vazolar, zürafa boyunlu vazolar, karaflar, mataralar, alçı kalıpta yapılmış büyük tabaklar ve sofrta takımları olmuştur (Pusztai, 2022, s. 164). Sayısız eser üretmiş olan sanatçı yurt içinde ve yurtdışında çeşitli sergilere katılmıştır (Şekil 2). Bu sergilerde pek çok ödül alan Badár aynı zamanda Macar halk sanatını yerel coğrafyadan çıkartarak dünya çapında tanınmasına da katkı sağlamıştır. Günümüzde eserleri ağırlıklı olarak Mezótúr Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şekil 2: Atölyesinde çalışan çömlek sanatçısı Balázs Badár

<https://www.folkartnouveau.com/gyujtemeny/badar-balazs-es-csaladja>

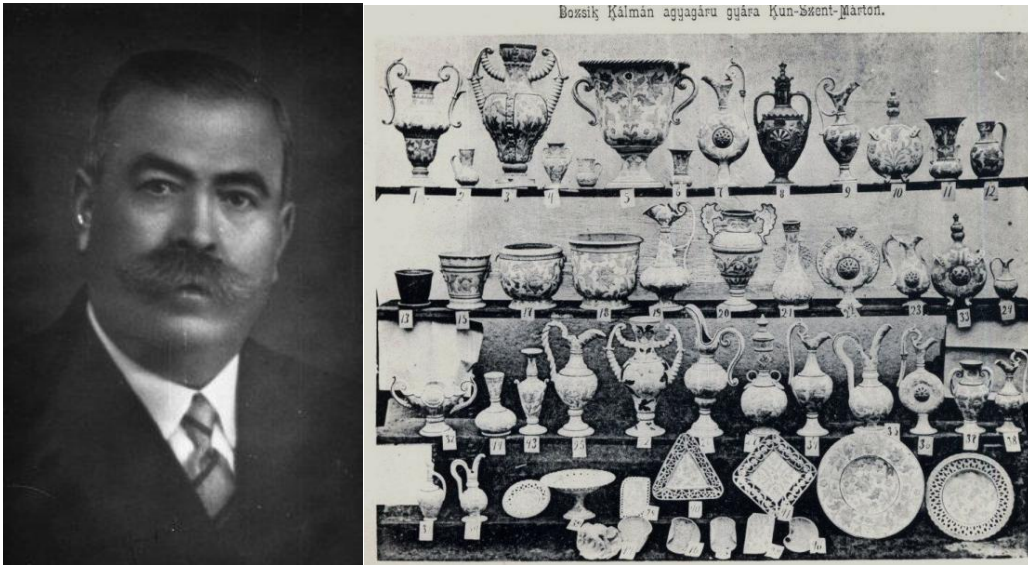
Kunszentmárton Şehri ve Kálmán Bozsik (1872–1959)

Büyük Ova'nın çömlekçilik ile ön plana çıkan diğer bir şehri Kunszentmarton'dur. Ancak 19. yüzyıla kadar şehirde çizmecilik, marangozluk, demircilik, tekerlekçilik, kürkçülük gibi geleneksel el sanatları yaygın bir şekilde icra edilirken çömlekçilik çok fazla tercih edilen bir alan olmamıştır. Bunun en önemli sebebi bölgenin çömleğin hammaddesi olan kil yatakları

bakımından yetersiz olmasıdır. Ayrıca bu bölgedeki çömlekçiliğin yeteri derecede gelişmemesinin bir diğeri sebebi de Büyük Ova'nın önemli çömlek üretim merkezlerindeki (Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Szentés) yüksek kaliteye sahip seramiklerin yerel pazara hâkim olmasıdır (Pusztai, 2015, s. 9).

Kunszentmárton çömlek sanatı, 20. yüzyılın başından itibaren en parlak dönemini Kálmán Bozsik ile yaşamıştır. 1872 yılında bu bölgede doğan Bozsik kariyerine o dönem için en ünlü çömlek ustası ve aynı zamanda üvey babası olan Balázs Kegyes'in atölyesinde başlamıştır. Babasının atölyesinde çıraklık eğitimini tamamladıktan sonra bu alanda ustalaşmak için Mezőtúr'a gitmiş ve burada da bölgenin önde gelen çömlek ustası Balázs Badár'ın atölyesinde çalışmıştır. Bozsik'in burada öğrendikleri, seramik tarzını etkileyen ana unsurlardan bazıları olmuştur (Pusztai, 2015, s. 12-13).

Kálmán Bozsik, Kunszentmárton'a geri döndüğünde 1895 yılında kendi atölyesini açmıştır. Kısa sürede çevre kasabalardan yoğun talep gören eserlerin üretildiği bu atölyede daha çok günlük kullanım eşyaları, soba çinileri ve mimari süslemeye ait çiniler üretilmiştir. Ancak Bozsik'in en dikkat çeken eserleri ise motif, renk ve şekil bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip dekoratif seramikler olmuştur. Özgün halk sanatı hatıraları olarak kabul edilen bu seramikler yalnızca Macaristan'da tanınmamış, Avrupa'nın farklı ülkelerinden de sipariş edilmiştir. Ayrıca Bozsik'in eserleri Los Angeles, New York, Chicago, Stockholm, Roma, Milano, Amsterdam, Paris, Brüksel'deki fuarlarda sergilenmiş ve sanatçısına pek çok ödül kazandırmıştır (Pusztai, 2015, s. 29-33) (Şekil 3).

Şekil 3: Seramik sanatçısı Kálmán Bozsik ve eserleri

<https://kunszentmuzeum.hu/fazekasmuhely/>

Kálmán Bozsik'in dünya fuarlarında boy gösteren eserleri, ustası Balázs Badár'ın seramik tarzından büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca Zsolnay Fabrikasına ait Osmanlı seramiklerine öykünmüş ve Art Nouveau akımının özelliklerini gösteren seramiklerden de etkilenmiştir. Art Nouveau üslubunu yerel unsurlarla harmanlayan Bozsik'in eserlerinde bu etki özellikle vazo, karaf gibi eserlerinin formlarında, kıvrımlı figüratif başlı kulplarında, çiçek motifleri arasında tasvir edilen kuş motifleri ile oluşturulan doğa kompozisyonlarında dikkat çekmektedir. Tüm bu etkileşimleri geleneksel Macar halk

sanatının unsurlarıyla harmanlayan sanatçı kendine özgü seramik tarzını meydana getirmiştir(Pusztai, 2015, s. 21). Günümüzde eserlerinin büyük bir kısmı Damjanich Janos Müzesinde sergilenmektedir.

Osmanlı – Macar Seramiklerin Yüzyıllar İçerisindeki Etkileşimi

Karpat Havzası Doğu ve Batı'nın buluşma noktalarından bir tanesidir. Yüzyıllar boyunca tarihi, ekonomik ve kültürel anlamda çok yönlü etkileşimler görülmüştür. Ancak Orta Çağdaki Macaristan'ın başkenti Buda'nın, 1541 yılında Osmanlı'nın kontrolü altına geçmesiyle yaklaşık 150 yıllık kültür alışverişi daha da hızlanmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu, Macaristan'da yerel unsurları önemsemiş ve çeşitli kültürleri de dikkate alacak şekilde bir yönetim benimsemiştir. Fethedilen topraklara Osmanlı, sadece ordusunun askerlerini değil aynı zamanda yeni vatanlarına ev eşyalarını da yanlarında getiren çok sayıda vatandaşı da yerleştirmiştir. Yerel halkın Türk seramik sanatıyla ilk olarak kaynaşması bu etkileşim sayesinde olmuştur (Kovacs, 2010, s. 91).

16. yüzyılın ortalarından itibaren Macaristan'ın orta bölgelerinde o zamana kadar bilinmeyen yeni çanak çömlek türleri görülmeye başlanmıştır. Yeni beslenme alışkanlıklarını da simgeleyen bu alışılmadık biçimli kapların Osmanlılarla birlikte geldiği tahmin edilmektedir. 17. yüzyılın sonlarına ait yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntuların desteklediği bilgilere göre ise, seramik kapların bölgede faaliyet gösteren Türk zanaatkarlar tarafından yapıldığı ama sonrasında pek de kalıcı bir etki bırakmadan yavaş yavaş kaybolduğu yönündedir. Macaristan'daki yerel Türk seramikleri olarak adlandırılan örnekler, Türklerin yaşadığı kale ve kasaba gibi yerleşim yerlerinde, değişen miktarlarda gün yüzüne çıkarılmıştır. Ancak Türklerin benimsediği bu yerleşim politikası yüzünden Macar arkeologları, özellikle de 16. ve 17. yüzyıllara ait seramik parçalarını incelerken, dönem ve kültür tahmininde bir hayli zorlandıkları bilinmektedir (Kovacs, 2010, s. 91-92).

Macaristan'da lüks tüketim ürünleri olarak sınıflandırılan İznik seramiklerinin varlığı, Osmanlı'nın bu topraklara hakimiyetinden bile öncesine dayanmaktadır. Visegrad ve Estergon gibi alanlarda yapılan çalışmalar sonucunda bu hipotez daha da güçlenmiştir. İznik seramiklerinin Macaristan'da ortaya çıkışı ve kullanımıyla ilgili olarak, yazılı kaynaklarda neredeyse hiç yer verilmediğinden dolayı, bu alanda temel olarak bilgi arkeolojik verilerden gelmektedir. Arkeolojik buluntuların tanıklığına göre, Türk döneminde Macaristan'a getirilen İznik seramikleri daha küçük sofraya parçalarından yani fincan, kâse, tabak, testi, matara, kadeh, kapaklı ve kapaksız ayaklı kaplar ve hokkalardan oluşmaktaydı. Macaristan'da Osmanlı hakimiyeti sonrası İznik eserleri ticaret, hediye ya da satın alma yollarıyla varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 18. yüzyılda Osmanlılar Karpat Ovası'nı terk etmiş olsa da Türklerin ürünleri Macaristan'a Yunan tüccarlar aracılığıyla gelmeye devam ettiği bilinmektedir (Kovacs, 2010, s. 95).

19. yüzyılın ortalarında ise Büyük Ova'daki seramik endüstrisi Macar kökenli yerel üsluplardan beslenmiştir. Bölgenin yerel ustaları siyah olarak üretilen seramik kapların yerine bol renkli kaplara ağırlık vermiştir. Bu dönemde Macaristan'da seramiklerin üzerinde "Dud Sarısı" olarak bilinen renk damgasını vurmuştur Aynı şekilde Osmanlı topraklarında 19. yüzyılda İznik'ten sonra ikinci seramik merkezi konumunda olan Kütahya'da da daha önceden hiç görülmeyen canlı sarı renk çini ve seramiklerde kullanılmıştır (Bilgi, 2005, s. 15). İznik'in aksine halk sanatı olan ve daha çok gündelik hayatta kullanılan her türlü eşyanın

yapıldığı Kütahya seramikleri (Gök, 2015, s. 13) üslup ve form açısından da Mezőtur ve Kunszentmárton şehrindeki yerel Macar seramiklerine oldukça benzemektedir. Hem Kütahya’da hem de Büyük Ova’da paralel zamanlarda kase, tabak, kavanoz, ibrik, matara, sūrahi, meyvelik ve saksı gibi çeşitli formlarda serbest el hareketleriyle bezenmiş örnekler görülmektedir. Osmanlı’nın ve tüm Avrupa’nın severek kullandığı lale, karanfil, gül, sūmbül, nergis gibi natural üsluptaki çiçeklerin yanı sıra hatayi, penç, palmet ve rumi gibi geleneksel motifler kıvrım dallarla birbirine bağlanarak neredeyse tüm yüzeyi kaplayacak şekilde seramiklere nakşedilmiştir (şekil 4-5).

Şekil 4: Bozsik ve Badar tarafından yapılan seramikler

Şekil 5: Pera Müzesi koleksiyonunda yer alan Kütahya seramikleri (Gök, 2015)

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise fabrikalaşmanın da etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alan Osmanlı seramiklerinin üzerindeki motifler Macar sanatçıların eserlerine daha da tesir etmeye başlamıştır. Böylece Macaristan’ın yerel seramikleri ile Osmanlı motifleri bir kere daha ortak bir potada buluşmuştur. Pecs şehrinde yer alan Zsolnay Fabrikasındaki eserlerde Osmanlı Macar seramikleri arasındaki bu etkileşim net bir şekilde gözlemlenmektedir. Miklos Zsolnay’un kurduğu ancak Vilmos Zsolnay tarafından geliştirilen fabrikada Türk

seramiklerinin motifleri Macaristan'ın yerel seramikleriyle fabrika ortamında buluşmuştur. Zsolnay'ın ilk büyük başarısı 1873 Viyana Dünya Sergisi'nde gerçekleşmiştir. Özellikle Viyana sergisinden sonra İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika ve Avusturya'dan ihracat siparişleri gelmiştir. Viyana sergisi aynı zamanda Zsolnay'ın üretiminde bir dönüm noktası da olmuştur. Çünkü Vilmos Zsolnay, Minton fabrikasının sırlı, yüksek ateşte pişirilen "İran tarzı" tabaklarıyla tanışmıştır. (Atterbury ve Batkin, 1990, s. 159; Kovacs, 2002, s. 35-36). Bunlar her ne kadar İran üretimi olarak bilinse de aslında tam olarak İznik seramiklerinden etkilenecek üretilen eserlerdir (şekil 6).

Şekil 6: Zsolnay Fabrikalarında İznik motiflerinden etkilenecek üretilen seramikler

<https://www.the-saleroom.com/en-gb>

Vilmos'un kızları Júlia ve Teréz Zsolnay 1870'lerden sonra giderek artan bir şekilde fabrikanın tasarımlarıyla ilgilenmeye başlamıştır (Hars, 1989, s. 118-126). Özellikle Teréz Zsolnay "Macar" tarzı motiflere yoğunlaşmış ve bunları Türk motifleriyle birleştirmiştir (Kovacs, 2002, s. 37). Bunun dışında Vilmos'un 1887 ve 1888 yıllarında başta İstanbul ve Bursa olmak üzere Anadolu topraklarına ziyaret ettiği de bilinmektedir. Seyahatleri esnasında İznik çini ve seramiklerini kâğıda kopyalayarak Macaristan'a götürdüğü hatta bazı çini parçalarını satın aldığı da kaynaklarda yer almaktadır (Gerelyes ve Kovacs, 1999, s. 19-20; Gerelyes ve Kovacs, 2000, s. 33; Diri Apaydın, 2022, s. 470).

Sonuç olarak, 18. yüzyılda Büyük Ova'daki atölyelerde köylü halk tarafından yapılan sırlı toprak kaplarda Osmanlı döneminin izleribeligin bir şekilde izlenmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Zsolnay Fabrikası, Macarlı seramik ustalarının Osmanlımotiflerini yeniden keşfetmesine ve bunları Macar uygulamalı sanatlarına uyarlamasına da çok büyük katkılar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Büyük Ova'daki Macar çömlekleri Bozsik ve Badar gibi sanatçılar aracılığıyla bir kez daha Anadolu'nun dekoratif motiflerini keşfetmiştir.

Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı Sergisi Üzerine

Macaristan'ın güneyindeki iki seramik başkenti üzerine kurulan sergiyeMezotur Seramik Müzesi ve Kunszentmarton Kültür Merkezi eser sağlamıştır. Serginin ilk yurtdışı ayağı Türkiye'de gerçekleşmiş, bir sonraki sergiler ise İtalya ve Polanya'da yapılacaktır. Serginin

küratörlüğünü Mezotur Müzesinden Zsolt Pusztai ve Kunszentmarton Kültür Merkezinden Gabriella Pusztai üstlenmiştir.

2013 yılında kapılarını açan Macar Kültür Merkezinin içerisinde kültürel faaliyetleri gerçekleştirmek için sergi salonları yer almaktadır. “Yerel ve Modern: Macaristan’ın Güneyinden Seramik Sanatı” başlıklı sergi 1 Haziran – 2 Eylül 2023 tarihleri arasında ziyaretçilerini bu salonda ağırlamıştır. Yeni müzecilik anlayışı doğrultusunda düzenlenen bu sergide toplam 160 parçalık eser seçkisi izleyiciyle buluşturulmuştur (şekil 7).

Şekil 7: Yerel ve Modern: Macaristan’ın Güneyinden Seramik Sanatı sergi broşürü ve girişi

Macaristan’ın güneyinde yer alan Büyük Ova çömlekçiliğinin iki önemli ustası Bozsik ve Badar tarafından üretilen çömlekler, 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan Zsolnay fabrikasında üretilen kaplar, Macar yerel halkının Folk Secseccion tarzında yaptığı eserler ve bunlar arasındaki bağlantılar serginin ana temasını oluşturmaktadır. Kunszentmarton ve Mezotur Şehrinde ustaların özverili çalışmalarıyla şekillenen bu kapların bezeme ve kompozisyonlarının Osmanlı seramiklerine benzemesi ise üzerinde durulan ikinci nokta olmuştur.

Sergide gösterilen eserler ziyaretçilerle daha fazla etkileşim ve iletişim kurma odaklı planlanmıştır. Eserlerin kronolojik olarak bir sıraya dizildiği bir sergiden ziyade farklı noktalarda birleşen ya da çarpışan fikirlerin sunulduğu bağlamsal bir sergileme yöntemi esas alınmıştır. Sergi sırasıyla “Büyük Macar Ovasında Çömlekçilik”, “Ovadaki İnsanların Hayatını Keşfetmek”, “İmalat Sanayi ve Küçük Atölyeler”, “Kriz Döneminde Çömlekçilik”, “Pecs’teki Zsolnay Porselen Fabrikası”, “Doğu’nun Eserleri: Osmanlı Dönemi Macaristan’ından 20. yüzyılın Başlarına”, “Büyük Ova’da Halkın ‘Secession’ Tarzı I.”, “Büyük Ova’da Halkın ‘Secession’ Tarzı II.”, “Çömlek Ustası Balazs Badar”, “Çömlek Ustası Kalmaz Bozsik”, başlıklarına ayrılmıştır.

Müzeciliğin gelişim göstermeye başladığı 20. yüzyılda müzeler eserleri bir vitrin içerisinde bazen bilgi panoları ve eser envanter fişleriyle bazen de bu bilgiler olmadan koruma amacıyla sergilenmiştir. Geleneksel yöntem olarak adlandırılan bu uygulamadan halen tam anlamıyla vazgeçilmemiş ancak bu yöntem geçmiş yıllara oranla bir hayli değişime uğramıştır. Büyük dev ekranlar, dokunulabilir ekranlar, sanal gerçeklikler, 3 boyutlu projeksiyon sistemleri, hologram ve simülasyon teknolojileri güncel müzecilik anlayışında kullanılan başlıca yöntemler arasındadır. Sergi de ise, Macaristan’daki çömlekçilik sanatı

hakkındaki bilgileri destekleyen videolar ekrana yansıtılmıştır. Videoda kilin hazırlanışı, çömlekçiliğin yapım aşamaları ve bezeme yöntemleri gibi sergiyle doğrudan ilintili görseller yayınlanmaktadır (şekil 8). Ayrıca sergide eserlerin yoğun olduğu yerde değil de videoların gösterildiği mekanda hem dinlenmek hem de uzun videoları izlemek isteyen ziyaretçiler için koltuklar yer almaktadır. Bu uygulama ile ziyaretçilerin sergide daha fazla zaman geçirmesi sağlanmıştır (şekil 9).

Şekil 8: Videoların gösterildiği ve etkinliklerin yapıldığı alan

Şekil 9: Yerel ve Modern: Macaristan'ın güneyinden seramik sanatı sergi salonu

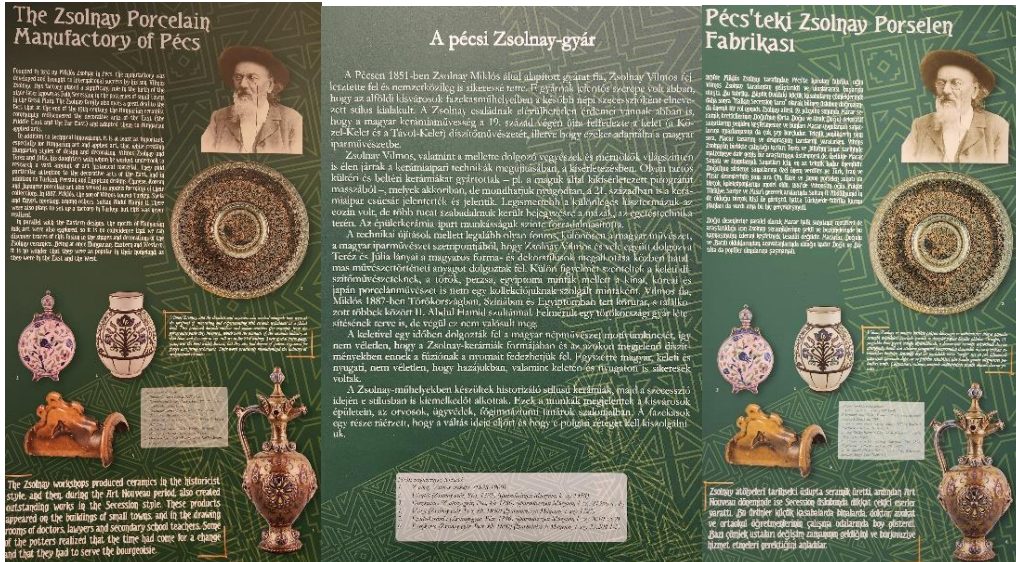
Sergide çocuk, genç ve yetişkin her grubun dikkatini çekecek yap boz (puzzle) etkinliği de bulunmaktadır. Ziyaretçinin sergide aktif bir şekilde içinde olmasını sağlayan yap bozlar ziyaretçide öğrenme ve araştırma isteği uyandırmaktadır. Macar çömlek motiflerinden

oluşan yap bozlarda malzeme olarak seramik tercih edilmiştir. Ayrıca bu yöntemle görme engellilerin de serginin ana teması olan seramiklere de dokunması sağlanmıştır. Duyulara hitap eden bu yöntemle bilgiler daha kalıcı, öğrenme ise daha etkili olmaktadır (şekil 10).

Şekil 10: Yerel ve Modern: Macaristan’ın Güneyinden Seramik Sanatı sergisi yap boz etkinliği

Sergi Türkçe, Macarca ve İngilizce olmak üzere üç dilli olarak tasarlanmıştır. Eserlerin sergilendiği salon içerisinde yer alan panolarda Türkçe ve Macarca bilgiler yer alırken; diğer bir sergi salonunda eserler olmaksızın sadece İngilizce açıklama panoları yer almaktadır. Bu panolarda koyu yeşil renk tercih edilmiştir. Panolarda geçmiş dönemlere yönelik siyah beyaz fotoğraflar ve belgelerde bulunmaktadır. Ayrıca bu panolardaki görülen pek çok eser sergide de yer almaktadır. Eserlerin altındaki bilgi fişlerinde ise Türkçe ve İngilizce açıklamalar bulunmaktadır (şekil 11).

Şekil 11: Yerel ve Modern: Macaristan’ın Güneyinden Seramik Sanatı sergisinde panolar

Müze sergilemelerinde en çok kullanılan sergileme elemanları arasında vitrinler ve sergileme platformları gelmektedir. Ahşap, metal ya da cam gibi farklı malzemelerden üretilen bu

elemanlar sergilenen eserler ile uyumlu yapılmaktadır. Sergide teşhir edilen seramikler hem camlı sergileme dolaplarının içerisinde hem de korunmasız bir şekilde sadece bir platform üzerinde sergilenmektedir. Temasa açık eserlerde uyarıcı olarak “lütfen dokunmayınız” ibaresi yer almaktadır (şekil 12).

Şekil 12: Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı sergi salonunda gösterilen eserler

Sergileme dolapları ve platformlar dışında Macar yerel halkının günlük hayatını göstermek adına sergide etnografik sergileme yöntemi de kullanılmış ve bunun için sergi salonu iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden biri köy evine ait bir oda, diğer bölüm ise şehirli bir orta sınıf ailenin odası şeklinde tasarlanmıştır. Köy evinde seramiklerin kullanım biçimini göstermek için masa ve terek, orta sınıf ailenin seramikleri kullanım biçimini göstermek için ise dolap ve vitrinlerden yararlanılmıştır. Böylece farklı sosyal statüye sahip insanların aynı türden seramikleri kullanım şekilleri canlandırılmıştır (şekil 13-14).

Sergide mekân tasarımında zorunlu bir sergi yönü belirlenmemiştir. Hareketin kısıtlı olduğu alanlarda tercih edilen bu yöntem aslında bu sergi için uygun tasarımlardan birisidir. Tematik ve kronolojik giden bir sergide zorunlu yönler olmaması durumunda özellikle sergi hakkında hiçbir bilgisi olmayan ziyaretçilerin sergi yönünü karıştırması olasıdır. Bu yöntemin daha geniş alanlarda kullanılması tercih edilmektedir. Macaristan Kültür Merkezinde düzenlenen bu sergide ise tanımlı yön uygulaması tercih edilmiştir. Sergi, Macar çömlekçilik sanatının kronolojisine göre kurgulanmıştır. Zorunlu yöndeki gibi belirli akslar üzerinde ilerlenemediği için sıralamanın karıştırılması bu yöntemde de olası görünmektedir. Ancak sergi için hazırlanan küçük bilgilendirme kartlarıyla gezilmesi durumunda bu karışıklığın olması pek mümkün değildir. Sergi öncesi ziyaretçiye verilen bu kartlarla serginin gezilmesi tavsiye edilmektedir.

Şekil 13: Köy odasını temsil eden terek, masa ve sandalyeler

Şekil 14: Burjuva odasını temsil eden sergi dolapları

Sonuç

19. yüzyıl son çeyreğinde Avrupa'da ardı ardına açılan, seri bir şekilde endüstriyel tasarımlar üreten porselen fabrikaları ve demir dökümhaneleri geleneksel yöntemlerle eser veren atölyeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle tarihi yüzyıllara dayanan Macaristan'ın güneyinde yer alan Büyük Macar Ovası'nın ustaları bu gelişmelerden bir hayli etkilenmiştir. Ancak 19. yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına alan Art Nouveau akımı ve Osmanlı'nın yerel karakterli süsleme motifleri Macaristan'ın ulusal kimliğiyle birleşince Macar halk sanatı farklı bir boyut kazanmıştır.

Bu dönemde Pecs merkezli kurulan ve Büyük Ova'daki küçük kasabaların çömleklerinde "Folk Seccession Tarzı" olarak bilinen üslubun doğmasında, Zsolnay Fabrikası önemli rol oynamıştır. Halk çömlekçiliğini farklı bir boyuta taşıyan ve yerel sanatçılara ilham olan Zsolnay Fabrikası, Türk seramik sanatı motif ve bezemelerinin Macaristan'da yeniden keşfedilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aslında Macaristan'ın Osmanlı Devleti'yle tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda doğru motif ve formların seramiklerde tekrardan görülmesi ve popüler olması oldukça beklenen bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı ve Macar toplumlarının seramik sanatındaki etkileşimi esasında yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı'nın Macar topraklarını fethetmesiyle beraber yerel halk doğrudan İmparatorluğun ana üretim merkezi olan İznik'in seramikleri ile tanışmıştır. Bölgeye yerleştirilen Türklerin beraberlerinde getirdikleri günlük kullanım seramikleri, çömlek ustalarına ilham kaynağı olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda ise İznik ve Kütahya seramikleri hediye, satın alma ve ticaret yoluyla Macaristan'da varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyılın sonlarında ise hem Büyük Ova hem de Macar seramiklerinin genelinde, Osmanlı seramik motifleri yeniden keşfedilmiş ve önceki yüzyıllara göre çok daha geniş bir etkileşim yaşanmıştır. Ancak bu defa etkileşim fetih yoluyla değil doğuya duyulan merak, yeni sanatsal eğilimler ve değişen üretim endüstrisinin aracılığıyla olmuştur.

20. yüzyılın başında atölyelerin birçoğunda geleneksel üretim sona erme noktasına gelmişken Mezotur ve Kunszentmarton bu dönemde halk sanatını canlı tutmaya çalışan iki şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretimde köklü bir geçmişe sahip olan Mezotur çömlekçiliğinin bu dönemde önemli temsilcisi Balasz Badar olmuştur. Çömlekçilik eğitiminin önemli bir kısmını Badar'ın atölyesinde alan Kalman Bozsik ise Kunszentmárton çömlekçiliğine en parlak devrini yaşatmıştır. Her iki sanatçı da eserlerini üretirken Macar halk çömleği formlarından, Doğu etkili seramik ve çinilerden, İslam sanatının dekoratif unsurlarından ve Art Nouveau akımından etkilenmiştir.

"Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı" başlıklı sergi, bu iki sanatçının eserleri üzerinden Osmanlı sanatının Macar halk sanatının çanak çömleklerini ne denli etkilediğini göstermesi bu makalenin ulaşmak istediği nokta olmuştur. Eserleri ile kendi dönemlerinin ötesine geçmiş olan Balasz Badar ve Kalman Bozsik de bu motif ve bezemeleri özgün üslupları içinde yeniden yorumlayarak günümüze ulaştırmayı başarmıştır. "Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı" başlıklı sergi, önce Macaristan'da sonrasında ise Türkiye'de ziyarete açılmış ve bu sergiyle her iki toplumun köklü ve dostane bir geçmişe sahip olan kültürel etkileşimi yeniden gündeme getirilmiştir.

Kaynakça

- Atterbury, P. ve Batkin, M. (1990). *Dictionary of Minton*. Londra: Antique Collectors Club.
- Bilgi, H. (2005). *Kütahya Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları.
- Diri Apaydın, T. (2022). 19. Yüzyılda Avrupalı Seramik Üreticilerinin Esin Kaynağı: İznik, S. Bilgin Erođlu, S. Çokođullu, M. Oral (Yay. haz.), *Bir Ömür Urfa: A. Cihat Kürkçüođlu Armağanı* içinde (464-499), Ankara.
- Gerelyes, I. (2004). Seeking the east in the west. the Zsolnay phenomeon. *Muqarnas*. Vol. 21, s.138-151.
- Gerelyes, I. ve Kovács, O. (2000). *Art above borders Turkish ceramics and orientalism in the Zsolnay Collection*. İstanbul: Türk İslam Eserleri Müzesi.
- Gök, S. (2015). *Kütahya Çini ve Seramikleri 2*. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları.
- Hars, E. (1989). Signature umjetnika i zaštitni znakovi tvornice Zsolnay, in: *Keramika Zsolnay, exhibition catalogue*. Zagreb.
- Gerelyes, I. ve Kovács, O. (1999). Maygar iparmüvészet a XIX. században. *Egy ismeretlen orientalista, Zsolnay Miklós keleti kerámiagyűjteménye* içinde (s. 10-12). Pécs.
- Kovacs, O. (2002). Historicism in Zsolnay Ceramics. É. Csenkey ve Á. Steinery (Yay. haz.), *Hungarian Ceramics from the Zsolnay Manufactory* içinde (s. 35-43). New York: Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts.
- Kovacs, G. (2010). Turkish, Balkan and Far Eastern ceramics in Ottoman Hungary. B. Tanman ve B. Demirsar Arlı (Yay. haz.), *Exhibition on Ottoman Art: 16th-17th Century Ottoman Art and Architecture in Hungary and in the Centre of the Empire* içinde (s. 91-99) İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti.
- Pusztai, G. (2015). *Az agyag művésze Bozsik Kálmán Kunszentmártoni fazekasmester. Kunszentmárton*.
- Pusztai, Z. (2022). *A Mezőtúri fazekasság kerámiák I. Mezőtúr*.
- Rona, Z. (1997). *Art Nouveau*. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. İstanbul: Yem Yayıncılık.
- Ruzsas, L. (1954). *A pécsi Zsolnay-gyártörténete*. Budapest.